

УДК 9 (с. Парпурівці. 478)

**БОРОТЬБА ЗА ПРИЦЕРКОВНУ ВЛАСНІСТЬ У СЕЛІ ПАРПУРІВЦІ
ВІННИЦЬКОГО ПОВІТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ
І ПРАВОВИХ ВІДНОСИН НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ
КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.***

Арсен ЗІНЧЕНКО

доктор історичних наук, професор, заступник директора НДІУ

Олесь ПЕТРЕНКО

кандидат історичних наук, заступник директора Державного архіву Вінницької області

Анотація. Перебіг справи про прицерковну власність у селі Парпурівці розкриває прикметні особливості соціальних, правових і міжвизнанневих відносин на Правобережній Україні в умовах пізньої Речі Посполитої й після приєднання краю до Російської імперії.

Ключові слова: прицерковна власність, парох, парафія, унія, російське православ'я, фундаш, актова книга, презента.

**БОРЬБА ЗА ПРИЦЕРКОВНУЮ СОБСТВЕННОСТЬ
В СЕЛЕ ПАРПУРОВЦЫ ВИННИЦКОГО УЕЗДА
В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНЫХ И ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ
НА ПРАВОБЕРЕЖЬЕ В КОНЦЕ ХVІІІ – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ ХІХ В.**

Арсен ЗІНЧЕНКО

доктор исторических наук, профессор, заместитель директора НИИУ

Олесь ПЕТРЕНКО

кандидат исторических наук,
заместитель директора Государственного архива Винницкой области

Аннотация. Ход дела о прицерковной собственности в селе Парпуровцы раскрывает примечательные особенности социальных, правовых и межконфессиональных отношений на Правобережной Украине в условиях поздней Речи Посполитой и после присоединения края к Российской империи.

Ключевые слова: прицерковная собственность, настоятель, приход, уния, русское православие, фундаш, актовая книга, презента.

**DISPUTES OVER THE CHURCH-RELATED PROPERTY
IN PAPPURIVTSI VILLAGE OF VINNYTSIA POVIT (REGION)
IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND LEGISLATIVE RELATIONS
IN RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END
OF THE 18TH – FIRST QUARTER OF THE 19TH CENTURY**

* Авторське написання збережено.

© Зінченко А., Петренко О.

Arsen ZINCHENKO

Doctor of Historical Sciences, professor, Deputy Director of RIUS

Oles PETRENKO

Candidate of Historical Sciences, Deputy Director of the State Archives of Vinnytsia Region

Annotation. *The course of the dispute regarding the church-related property in Parpurivtsi village reveals notable peculiarities of social, judicial, and interconfessional relations in Right-bank Ukraine in the time of the late Polish-Lithuanian Commonwealth and after the subsequent annexation of the territory by the Russian Empire.*

Key words: *church-related property, parish priest, parish, union, Russian Orthodoxy, fund (fundusz), record book, presenta.*

2 січня 1824 р. унійний панотець Теодор Яновицький, який до загарбання Брацлавщини Російською імперією був парохом церкви Св. Покрови в селі Парпурівці Вінницького повіту, вчинив терміновий запис до повітової Актової земської книги, заявивши про те, що православний священик Іван Герасевич, що був на той час настоятелем згаданої церкви, а разом з тим і церкви сусіднього села Соловіївки, незаконно зазіхає на власний будинок скаржника в Парпурівцях із забудовами, садом, городом і полем [4, арк. 1 – 3 зв.]. За десять днів, 12 січня того-таки 1824 р., в згадані акти був уписаний позов о. Теодора Яновицького до о. Герасевича з вимогою «покарання за перешкоджання спокійному володінню через вдирання в його власність» («o ukaranie za zamieszanie powodowi spokojności przez wpieranie się w jego własność») [4, арк. 9 – 10 зв.]. У цьому позові, його витоках, перебігу і розв'язанні, попри властиво приватний характер, віддзеркалилися не лише позиції сторін і ментальність учасників конфлікту, але й характерні особливості соціальних, правових, міжвизнанневих відносин та механізми адміністрування в краї в умовах Речі Посполитої й після приєднання Правобережної України

Російською імперією. Розкриття особливостей цього складного переплетіння макро- та мікроісторичного процесів і є основним завданням пропонованого читачам матеріалу.

Після інкорпорації Брацлавщини до складу Російської імперії (1793 р.) на зміну поширеної тут унії запанувало офіційне російське православ'я, а місце унійного духовенства зайняло православне. Це були здебільшого ті священики, які полишили унію й перейшли на православ'я, підтримуване владою. Разом з тим у більшості парафій право посідання церковних фондусів перейшло до православного клиру. Проте справа з фондушем парпуровецької церкви Св. Покрови склалася по-іншому: незважаючи на те, що її парафіяни, а разом з ними і храм перейшли до Православної церкви, будинок священика, господарські будівлі при ньому й земельні посілості залишилися за священиком о. Теодором Яновицьким, який залишився в складі Унійної (Унітської, Уніятської) церкви. Отець Теодор Яновицький, підкреслюючи в своїй публічній заяві лояльність до імперії, відзначає «справедливість, так само й турботливість Всемогутньої Монархині Єкатери́ни Другої про щастя нових своїх підданих»,

заявлені Маніфестом 1793 р., в якому декларувалося «вільне визнання обрядів, властивої кожному релігії», а також «забезпечення прав, свободи і власности кожного» [4, арк. 3]. «Новим виявом ласки монаршої» о. Теодор Яновицький називає й призначення йому як унійному священику, що втратив парафію, пенсії. Однак сума пенсії була зменшена до п'ятдесяти рублів асигнаціями через те, що Яновицькі мали власний будинок. У заяві, вписаній до актових книг Вінницького повіту, він подає факт зменшення пенсії у зв'язку з наявністю будинку як підтвердження права власности на це помешкання [4, арк. 3 зв.].

У цих переломних для мешканців Брацлавщини (як і всієї Правобережної України) подіях життєві шляхи визначалися турбулентними вихорами доби перемін, так само й подальші долі дітей о. Стефана Яновицького, старого унійного пароха зі скромної Парпуровецької церкви, були різними. Це бачимо з відомости про родину настоятеля Парпуровецької церкви, укладеної під час ревізії населення 1795 р., першого повного перепису населення, проведеного на Правобережній Україні. Як виявилось, на час перепису парпуровецьку парафію, уже православну, обслуговував син Стефана Яновицького Максим [10, арк. 125 – 125 зв.]. На відміну від батька і двох братів, він приєднався до московського синодального православ'я і був призначений обслуговувати парпуровецьку парафію після усунення з місця попереднього настоятеля, тобто його батька. Переведення церкви з унії на православ'я відбулося 1794 р. [9, арк. 83]. Швидше всього, саме те, що Максим перейшов на православ'я і продовжував замешкувати батьків будинок,

й зберегло будинок і земельні посілості загалом за родинною Яновицьких. «З 1795 року по встановленні благочестя церкви Покрови Пресвятої Богородиці і наданими до неї ґрунтами і сінокісними по п'яти днів в руку я до цього часу володів з дозволу поміщика хорунжого Романа Биковського, з умовою по неділях і у святкові дні бути в селі Зарванцях на Богослужінні, що мною до його (батькової, о. Стефана Яновицького. – *Авт.*) смерті й виконувалося», – свідчив о. Теодор Яновицький перед слідчою комісією в червні 1813 р. [3, арк. 30 зв.]. Так само стверджували жителі села Парпурівці і сусідніх сіл, залучені комісією як свідки: «...ще за існування Польського володіння уніятського священика Федора Яницького¹ батько Стефан, перебуваючи при церкві Покрови Пресвятої Богородиці в селі Парпурівці настоятелем, на ґрунті тому, що нині Федір Яницький має у володінні, перебував до кінця життя, а по смерті його уже син Федір на тому ж перебуває і після приєднання Польського краю до Російської держави, не бажаючи прийняти благочестя, залишився при унії і до цього часу мешкає на церковному ґрунті й володіє належною до церкви землею в трьох руках і сінокосом. 1805 року священик же благочестивий, призначений з 1805 року Стефан Гансевич², перебуваючи на парафії Гансевич донині, за його час з того церковного ґрунту, яким володіє Яновицький, ні найменшої частки не одержував» [3, арк. 29 зв.].

Однак Максима Яновицького настоятелем церкви не було затверджено. У 1797 р. парпуровецьким попом значиться уже Матвій Лашевський, син

¹ Так у тексті.

² Так у тексті.

священика церкви сусіднього села Луки-Мелешківської [8, арк. 92]. За даними Камерального топографічного опису Вінницького повіту 1799 р., на той час у Парпурівцях був один двір православного духовенства (мешкав 1 чоловік) і один двір унійного безмісного духовенства (мешкало 8 чоловіків і 3 жінки) [9, арк. 83 зв.]. Проаналізувавши сповідні списки церков Вінницького повіту за 1802 р., нами встановлено, що Максима Яновицького було призначено настоятелем на парафію церкви Архістратиго Христового Михаїла с. Василівки Вінницького повіту. У Стефана Яновицького був ще один син – Симеон, молодший від Максима на 2 роки, який також приєднався до московського синодального православ'я. У 1802 р. він значиться парафіяльним священиком церкви Святого Димитрія с. Стадниці Вінницького повіту [11, арк. 569, 787].

Нагадаємо, що наприкінці правління імператриці Єкатерини II, попри декларовану віротерпимість, царський уряд суттєво потіснив позиції Унійної церкви, збільшивши її коштом кількість вірян та мережу парафій офіційної Православної церкви. 1795 р. було ліквідовано унійну митрополичу катедру та Луцьку єпископську катедру, а приналежні їм населені маєтки з кріпаками включено до складу скарбових і роздано як пожалування вищій московській придворній та військовій знаті. Число парафій Унійної церкви на Правобережній Україні різко скоротилося, їх збереглося близько сотні, переважно на теренах Волинської губернії. Ці парафії було підпорядковано духовній владі Полоцького унійного архієпископа. Продовжили існувати василіянські монастирі – Дерманський, Почаївський, Овруцький, а в Київській

губернії – Лисянський, Уманський, Канівський. Деякі з них зберегли значні земельні посілості, тобто маєтки з підданими. Ці маєтки за російським законодавством розглядалися як скарбові, що перебувають в корпоративній власності духовенства, котре не мало права їх відчужувати. Про це, зокрема, див.: [1, с. 24 – 27]. Там-таки названо й основні казуси, при розгляді яких сформувався законодавчий статус церковних маєтків на Правобережній Україні, в Білорусії і Литві після їх загарбання Росією в ході поділів Речі Посполитої.

Названий вище конфлікт у с. Парпурівці мав властиво локальний характер і стосувався житлових та господарських будівель і поземельної власності причету парафіяльної церкви. Російське законодавство й практика державного та церковного адміністрування парафіяльним духовенством чітко орієнтувалися на обов'язкове забезпечення православного причету (священики, диякон, дяк) орною землею та сіножатями, вказуючи як мінімальну площу в 33 десятини на три зміни. Однак при цьому ці угіддя визначалися як належні не окремому причетові, якому вперше була виділена земля, а причетові, що обслуговував певну церкву, вони передавалися в спадок дітям причетників лише в тому разі, коли вони служили при тій же церкві. Позов щодо будинку та угідь в с. Парпурівці однозначно виходив за рамки цих стандартних правових норм, що стосувалися церковних причетницьких земель, які діяли на Правобережній Україні в першій чверті ХІХ ст., оскільки о. Теодор Яновицький не служив як унійний священик на парафії, яка стала православною.

Із запису, який зробив в актову книгу о. Теодор Яновицький 2 січня 1824 р., та

інших документів, які ми залучатимемо, привертає увагу те, що суперечка за згадані маєтності велася давно, імовірно, ще від часу відходу з парафії о. Максима Яновицького. Вона спалахнула знову 1813 р., коли православний священник о. Стефан Герасевич «з намови й наказу свого благочинного о. Ковердинського ... посилив претензії». Наголос на тому, що отець Герасевич, парох церкви Соловіївської і Парпуровецької, діє разом «із захисником своїм е[го]м[ос]те[ю] о[тцем] Ковердинським, благочинним п[ові]т[у]», який вчинив подання до Греко-Російської кам'янецької духовної консисторії й домігся указу, що збігався з думкою своєї консисторії, і велів, щоб «зазначений будинок Яновицьких з його вигодами оцінити і цю оцінку суму сплатити скаржникові з доходів парпуровецької церкви», повторюється в документі кілька разів. Як виходить з контексту тогочасних церковно-політичних реалій, соловіївський панотець С. Герасевич, а передовсім – православний благочинний Вінницького повіту о. Никифор Ковердинський, добре розумілися на політичному моменті справи й орієнтувалися в урядовому курсі на утвердження позицій Православної церкви в краї й на цьому ґрунті мали повну підтримку губернської православної консисторії. Поведінка о. Герасевича впливала з його позиції як представника панівної в Російській імперії Православної церкви, до якої після загарбання Правобережної України перейшла більшість унійних парафій, у тому числі й парпуровецька. Мешкаючи в сусідній Соловіївці й маючи там будинок і парафіяльні землі, він претендував і на будинок та землі при Парпуровецькій церкві, які віддавна належали будівничому цього храму

о. Стефанові Яновицькому. Мотивація претензії о. С. Герасевича та повітового благочинного о. Ковердинського, а слідом за цим і Кам'янецької православної губернської канцелярії будувалася на тому, що, втративши парафію у зв'язку з «преисточением» унійної Парпуровецької церкви на православному, о. Теодор Яновицький втрачав права і на будинок та майно, що становили церковний фундуш. На цьому тлі й розгортається драматургія відносин між двома священниками з приводу будівель і земельних посілостей при Парпуровецькій церкві. Однак на перебігу подій позначилося те, що, по-перше, позивач о. Т. Яновицький виставляв як доказовий козир своє шляхетство, який давав привілей непорушної власності, а по-друге, те, що значна частина оспорюваної власності придбана через купівлю, тобто була приватною власністю.

Отець Теодор Яновицький стверджував, отже, що його будинок, господарські будівлі, город, сад і земельні угіддя є спадковою власністю Яновицьких. У маніфесті, вписаному до актової книги, він пише, що його батько, о. Стефан Яновицький, засновник парпуровецької парафії і будівничий Парпуровецької церкви, «ще за часів існування Речі Посполитої Польської в старостинському селі Парпурівці на пустому плацу, вільному для забудови, за дозволом, проте, посідачки староства Парпуровецького, на той час в[ельможної] Лабеньської, власними коштом збудував будинок та інші господарські будівлі і споруди поправив» [4, арк. 1 зв.]. Він заперечує зв'язок свого права володіння городом і садом з наданням фундушу тогочасною посідачкою староства: «...також город і сад завів, плодючими деревами збагатив,

притому орний ґрунт не на підставі якоїсь ерекції від тієї-таки посідачки Лабеньської, але ж у місцях пустих, у заростях, маючи дозвіл, власним коштом використовував і обробив» [4, арк. 1 зв.]. Приватне право володіння на польові угіддя він трактує на тій підставі, що вони були придбані через купівлю: «...у році тисяча сімсот п'ятдесят другому, леваду, що лежить зі сторони від села Луки – одну, а року тисяча сімсот шістдесят четвертому – прикупив другу леваду, що лежить зі сторони від села Майдану Чапельського» [4, арк. 3]. Для посилення своїх позицій власника о. Т. Яновицький вказує на те, що Яновицькі як шляхтичі, згідно з новим катерининським законодавством, яке декларувало збереження прав власності на новоприєднаних землях, зберегли свої права на угіддя в Парпурівцях: «...як шляхта, в силу Учредження (пунктів двадцять першого, двадцять другого і двадцять третього про прерогативи для шляхти) при власності дому свого з садом і левадами, жодною ерекцією фундушовою [за церквою не закріпленими], залишилися не зачепленими» [4, арк. 3]. Панотець зазначає, що від нього вимагали віддати цю землю (імовірно все, православне духовенство), «але я не вважаючи таку за церковну, а власною, за труди мої заслуженою, не віддав і використовував урожай з неї для своїх потреб». Прикметним є посилання о. Теодора на ленні відносини між Яновицькими і тогочасним посідачем староства: «...за вільне надалі використання ґрунту, Яновицькими використовуваного, від посідача староства в [ельможного] Романа Биковського, брацлавського судді, покладено було обов'язок скаржника їздити до Зарванців для Служби Святої в неділі і свята» [4, арк. 3 зв.]. Тобто

священницьке служіння розглядалося як обов'язок, що впливав з володінням земельною посілістю в межах староства.

Позиція супротивної сторони засновувалася на тому, що земельні посілості і навіть сам будинок та господарські будівлі, якими користувалися Яновицькі, розташовувалися на церковному ґрунті: «...року тисяча вісімсот тринадцятого православний священник о. Стефан Герасевич з намови й наказу свого благочинного о. Ковердинського, ... посилив претензії під приводом, начебто згаданий будинок Яновицьких з городом і садом був збудований на церковному ґрунті» [4, арк. 3], а тому ці посілості з переходом парафії і церкви на православ'я мали б перейти до православного духівництва. Отже, православний благочинний Вінницького повіту, а разом з ним і парафіяльний священник Парпуровецької церкви наполягали на тому, що будинок священника при ній і земельні посілості мають правний статус, що впливав з фундушевого характеру надання цієї власності як надання заснованій у 1751 р. церкві, а не її священнику, що одержав тоді право презенту.

У нашому розпорядженні є текст Генеральної візити парпуровецької церкви Покрови Божої Матері, датованої 26 березня 1790 р., в якому вказуються обставини заснування парафії й наділення церкви фундушем [12, арк. 75 – 77]. Церкву було закладено в жовтні 1751 р. й освячено 18 жовтня 1752 р. за часів владитва унійного митрополита Київського Флоріяна Гребницького, який освятив для неї антимінс. З тексту цієї візити дізнаємося, що Парпуровецька церква під час свого заснування була наділена фундушем від старостини Рогатинської Магдалени Лабеньської.

Фундаторка повідомляла унійного єпископа львівського, галицького і кам'янець-подільського Леона Шептицького про те, що «задумала наказати в тому-таки селі побудувати церкву в ім'я ... Покрови Святої», і просила висвятити для неї священика Стефана Яновицького, видаючи йому для цього право презенту. При цьому вона вчинила ерекційний запис: «А щоб при тій церкві с[вятій] священик мав достаток, такою ерекцією записую. Поля в трьох руках на дні або ж на плугів п'ятнадцять, тобто щоб у кожній руці на плугів п'ять було. Сіножать на косарів десять, а та сіножать лежить від Соловіївки, де майдан бував, також сад і підпасічисько виділити, [які] як нинішньому презентованому, так і після нього наступним духовним належати повинні. Того ж самого Стефана Яновицького, до тієї церкви с[вятої] ясновельможним Паном висвяченого і призначеного при детально визначеному полі і сіножаті, також виділеному саду й підпасічиську, а разом з тим при всіляких свободах і прерогативах, що належать станові духовному, зберегти зі спадкоємцями моїми зобов'язуюся» [12, арк. 75-а]. Стосовно помешкань і господарських будівель текст візиту вказує, що справді все те було споруджене коштом Стефана Яновицького: «Все те помешкання з вище описаною забудовою з садком, розташованим нижче резиденції, грішми й закладене стараннями в[елебного] о. Стефана Яновицького, теперішнього пароха парпуровецького». Там-таки читаємо про угіддя, надані фондушевим записом під селом Майдан: «В третій руці від лісу Майданського (церковна нива. – А. З.) виходить стаями³ на поле Атанаса Базалицького з межею того ж

³ Стая геометрична у XVIII ст. становила 125 кроків.

Базалицького, з одного боку, [з] другого – [з] лісом межує днів три, в другому місці від границі Соловіївської до поля Павла Діденка, між полями Петра Гулюка і Філіпа Кіндратенка днів два. Сіножать церковна лежить при річці званій Чапля і прилягає до границі Вінницької і сіножати Соловіївської церкви, в лісі Майданському розташована, обгороджена довкола хмизом, має трави на десять косарів» [12, арк. 75-а зв.]. Однак чи ці поля й сіножаті тотожні угіддям біля с. Майдан, про яку о. Теодор Яновицький пише як про куплену батьком, з документа не зрозуміло. Стосовно ж угідь біля с. Луки знаходимо запис про пасічисько: «Пасічисько при границі Лучанській має дерева різного черешневого штук кілька, трави на п'ять копиць» [12, арк. 75-а зв.]. І в цьому разі неможливо з'ясувати, чи це пасічисько тотожне купленій о. Стефаном леваді. Самі ці купчі акти у візиті не згадуються.

Отже, на підставі подання православною благочинною Вінницького повіту о. Ковердинського Кам'янецька духовна консисторія видала указ про те, щоб будинок Яновицьких з його вигодами оцінити і цю оцінкову суму сплатити скаржникові з доходів Парпуровецької церкви. На підставі цього указу створено комісію для обстеження обставин на місці, до складу якої увійшли о. Ковердинський, член Вінницького земського суду асесор Миколай Гутовський і, за погодженням з уніятською консисторією, представник з боку о. Теодора Яновицького о. Даніель Обертинський. Заява о. Т. Яновицького розкриває реальну конкретику того, як провадилися такого роду розслідування в тогочасних реаліях, зокрема, те, що витрати на нього лягли на родину Яновицьких, бо

комісія, «кілька разів заїжджаючи, значними коштами скаржникові обійшлася, бо їй гроші собі давати казали, чотири рази зібрання до оцінки дому Яновицьких скликали, а тих-таки людей громадських». Врешті, названий будинок з його вигодами, який, за словами о. Т. Яновицького, вартував десяти тисяч злотих, комісія оцінила у сто двадцять червоних й ухвалила, щоб парафія Парпуровецької церкви сплатила цю вартість скаржникові, але без визначення терміну справжньої виплати. Опис будинку та господарських споруд і саду у садибі священиків Яновицьких та його оцінку див.: [3, арк. 29 зв.]. Комісія визнавала, вочевидь, що будинок і прибудинкові споруди будовано таки о. С. Яновицьким і їхня вартість має бути відшкодована. Що стосується орних угідь, приналежних до дому Яновицьких, комісія ухвалила віддати їх разом з левадою, розташованою біля сільця Майдану Чапельського, на користь о. Стефана Герасевича, не взявши до уваги те, що купчий документ засвідчував право власності на них скаржника. Отець Т. Яновицький пише й про те, що під час роботи комісії представник з боку скаржника о. Даніель Обертинський, хоча й був призначений унійною консисторією, але «пішов на згоду зі стороною супротивною й діяв на шкоду скаржника» [4, арк. 3].

Проте несподівано справа повернулася на користь отця Т. Яновицького. Як він зазначає в заяві від 2 січня 1824 р., соловіївський священик о. Стефан Герасевич, «відчувши в сумлінні своїм неслухняність претензій своїх до дому Яновицьких» пішов на примирення зі скаржником, задовольнившись п'ятьма копами жита, даними йому о. Т. Яновицьким, і «відмовився від тієї зовсім

безпідставної претензії й обіцяв, що жодної не матиме до скаржника претензії, чого до часу свого життя й дотримав» [4, арк. 3-а]. Угоду було підписано в присутності свідків з обох сторін та члена Нижнього вінницького суду асесора Миколая Гутовського й церковного старости Івана Проценка, в ній зазначалося: «1813 року червня 27 дня. Ми, що нижче підписалися, уклали між собою добровільну умову, благочестивий священик Стефан Герасевич, і уніятський Федір Яновицький, про те, що з церковного ґрунту, в руку посіяного озимого хліба, зобов'язуємося я, Яновицький, Герасевичу після зібрання дати в снопах жита 5 кіп і, що вже я, Герасевич, до Яновицького, а також і він восени не повинні мати один до іншого ні найменшої претензії в чому і підписуємося уніятський священик Федір Яновицький, Стефан Герасевич» [3, арк. 30 зв. – 31]. Імовірно, добровільна угода від 27 липня 1813 р. постала після того, як частину посілостей Яновицьких, «власним коштом управлену», було «на користь православного пароха відібрано», так само як ставок під городом і левади з боку сіл Лука і Майдан відійшли до православного пароха [5, арк. 169 – 171].

За життя о. С. Герасевича угоди дотримувалися, проте після його смерті Стефанів син о. Іван Герасевич, який успадкував соловіївську й парпуровецьку парафію по своєму батькові, за підмогою благочинного о. Ковердинського, відмовився від згаданої угоди і 1819 р. подав до Кам'янецької православної духовної консисторії прохання, яким повнював претензію на будинок і угіддя Яновицьких. Консисторія на це прохання видала указ, у якому зазначалося, що о. Теодор Яновицький мав уступитися зі

свого дому. Але оскільки о. Герасевич не має змоги заплатити сто дукатів (про решту двадцять не згадувалося), то передбачалося обчислити суму чиншу, який мав бути сплачений о. Яновицьким від часу переходу Парпуровецької церкви на православну, а решту, якої не стає до ста дукатів, мав сплатити о. Ян Герасевич [4, арк. 3-а]. «Хто ж тут не побачить повного насильства як о. Ковердинського з о. Герасевичем і раніше дібраним йому асесором в. Гутовським, а нині наново обраним асесором в. Гродзінським. Також і Кам'янецької греко-російської консисторії, яка видає укази, ухвалюючи рішення в матерії їй неналежні, без знесення з цивільною владою, призначеною до розв'язання цивільних справ про особисту власність, що ведуться між різними особами?» – завершував свою заяву до Вінницького земського суду о. Т. Яновицький. Покладаючись на указ Духовної унійної консисторії від 23 квітня 1821 р., заснований на тому, що в справах особистих, які стосуються власності, у судочинстві належить керуватися відповідним до того правом, о. Т. Яновицький поставив головною вимогою свого позову, що «відповідним до права буде визнати за нечинними всі дії колишньої і нинішньої названої комісії» [4, арк. 3-а].

До сказаного додамо, що 1825 р. під час проведення слідства у справі про спірні землі між селами Парпурівці і Лука-Мелешківська власник останнього Калясанти Загурський доводив, що левада і ставок у верховині Гапонової долини, які посідає панотець Федір Яновицький, були надані йому Загурським у тимчасове володіння за те, що він відправляв службу в каплиці при його дворі. Однак Яновицький спростував таке твердження, доводячи, що зазначену

леваду його батько купив ще 1752 р. у парпуровецького мешканця Гаврила Москаля. Службу в каплиці при будинкові матері К. Загурського він дійсно відправляв разом із братом (Никифором), але не за користування землею, а за гроші [2, с. 61]. Про подальший перебіг цієї справи ми не маємо документальних свідчень. Проте в актовій вічистій книзі Вінницького повіту за 1827 р. вписано заповіт о. Теодора Яновицького від 29 жовтня 1824 р., яким він передає власний маєток своєму небожеві, братовому сину Петрові Яновицькому. При цьому він називає й ті правові засади, на яких і було вирішено справу на його користь, зазначаючи, що покійний його батько, о. Стефан Яновицький, ще за часів існування Речі Посполитої Польської в старостинському селі Парпурівці «на вільному до будівництва пустому плацу за дозволом посідачки Шкуруинецького староства, що включало й село Парпурівці, на той час в[ельможної] Лабенської, власним коштом збудувавши будинок та інші господарські будівлі і вигоди влаштувавши, а також город і сад деревами різними збагативши; при тому ґрунт орний для використання від тієї ж посідачки Лабенської в місцях пустих і чагарниках, не в рахунок фондушу церкви Парпуровецької, тоді ще не існуючої, маючи собі наданий, власною працею і вкладеним від себе коштом викорчувавши, розробив». У заповіті згадано й прикуплені угіддя: «...у році тисяча сімсот п'ятдесят другому ставок збоку від городу, і також леваду, яка лежить з боку від села Луки, одну, яка в користуванні моєму до нинішнього дня перебуває, а року тисяча сімсот шістьдесят четвертого з боку від села Майдану-Чапельського розташовану» [5, арк. 170].

Спробу такого закріплення підтверджує інтромісія⁴ про введення згаданого панотця Петра Яновицького у володіння заповіданих йому о. Теодором Яновицьким двором, будівлями, садом і левадами, записана до тих-таки книг під 12 грудня 1827 р. [5, арк. 197 – 197 зв.]. Це право закріплювалося заявою, записаною в Актах Вінницького повіту, про те, що о. Петро Яновицький «в дворі й будівлях з левадами, садом і ґрунтом, в селі казенному Парпурівцях розташованих, що є власністю дідачною силою заповіту ... в будівлях, левадах, садах та інших приналежностях більше, ніж чотири тижні без нічиєї з будь-якої сторони перешкоди висидів спокійно посідання» [6, арк. 200 – 200 зв.].

Із викладеного вище можемо зробити висновок, що о. Теодорові Яновицькому вдалося відстояти власний маєток у протистоянні з православним священиком завдяки тому, що в акті візиту 1790 р. була вказівка на спорудження будинку, господарських будівель і садиби власним коштом його батька о. Стефана Яновицького та придбання частини земельних угідь через купівлю. Не менш важливою була й підтримка державця Шкуруинецького староства Романа Биковського, який мав поважне становище серед шляхти Вінницького повіту. З іншого боку, ведення церковної документації (візити) невеликої унійної парафії й листування панотців Стефана та Теодора Яновицьких польською мовою, використання властиво католицьких термінів в описі облаштування храму та його начиння вказує на переважно польську ідентичність цієї дрібної шляхти, що служила при властиво русинській (українській) церкві на

⁴ Інтромісія – акт введення у володіння.

Східному Поділлі. Імовірно, це й стало однією з причин того, що після російської окупації в ході 2-го поділу Польщі парафіяни віддали перевагу московському «благочестю», заявляючи про свою ідентичність, відмінну від уявлень унійних панотців, але яка далеко не збігалася з тією ідентичністю, яку несло з собою царсько-синодальне православ'я. Перемога ж Яновицьких у боротьбі за парпуровецькі прицерковні посілости була тимчасовою, бо у відомості докладного обчислення угідь скарбового села Парпурівці, складеній під час проведення люстрації цього скарбового маєтку у 1847 р., вказано землі економії, селянські землі і церковні, а інші власники не вказуються, окрім хіба що 0,23 дес. земель «у посторонніх» [7, арк. 1 – 2 зв.]. Обставини втрати Яновицькими земель, оформлених за ними заповітом 1824 р. та актом інтромісії, які тут було згадано, будуть з'ясовані в наступних дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття. – К., 1994. – 179 с.
2. Петренко О. С. Лука-Мелешківська: нариси історії села. – Вінниця, 1999. – 338 с.
3. Державний архів Вінницької області (ДАВіО). – Ф. 480 (Вінницький повітовий земський суд), оп. 1, спр. 54 (Книга запису нотаріальних актів (заповітів, закладні кріпості, акти поділу, окремі записи тощо) за 1819 р.).
4. ДАВіО. – Ф. 480, оп. 1, спр. 66 (Книга вхідних документів).
5. ДАВіО. – Ф. 480, оп. 1, спр. 72 (Книга запису нотаріальних актів (купчі кріпості, договори і т. д.) за 1827 р.).
6. ДАВіО. – Ф. 480, оп. 1, спр. 76 (Книга запису нотаріальних актів (заповіти, дарчі записи, контракти і т. д.) за 1828 р.).

7. ДАВіО. – Ф. 490 (Подільське губернське управління державних маєтностей Міністерства державних маєтностей), оп. 29, спр. 523 (Справа про проведення люстрації скарбового маєтку Парпуровець).

8. ДАВіО. – Ф. 799, оп. 1, спр. 5-а (Метрична книга церков Вінницького повіту за 1797 р.).

9. Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). – Ф. 115 (Подільська губернська креслярня), оп. 2, спр. 5 (Камеральний топографічний опис Вінницького повіту 1799 р.).

10. ДАХМО. – Ф. 315 (Подільська православна духовна консисторія), оп. 1, спр. 6666.

11. ДАХМО. – Ф. 315, оп. 1, спр. 6816.

12. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. – Кн. СТП-234 «Генеральна візитація Вінницького та Вороновицького деканатів 1790 р.».

REFERENCES

1. ZINCHENKO, A. (1994). *Church Landowning in Tsarism Policy in Right-Bank Ukraine of the Late 18th – First Half of the 19th Century*. Kyiv, 179 p. [in Ukr.]

2. PETRENKO, O. (1999). *Luka-Meleshkivska: Essays on the Village History*. Vinnytsia, 338 p. [in Ukr.]

3. Vinnytsia Regional Terrestrial Court. Record book of Notary Acts (Testaments, Morgages, Severances, Individual Notes, etc.)

for 1819). In: *The State Archives of Vinnytsia Region*. [in Ukr.]

4. Incoming Documents Book. In: *The State Archives of Vinnytsia Region*. [in Ukr.]

5. Record Book of Notary Acts (Bills of Sales, Agreements, Contracts, etc.) for 1828. In: *The State Archives of Vinnytsia Region*. [in Ukr.]

6. Record Books of Notary Acts (Testaments, Deed of Gift Agreements, Contracts, etc.) for 1828. In: *The State Archives of Vinnytsia Region*. [in Ukr.]

7. Podil Provincial Administration of State Properties of Ministry of State Properties. Case of Lustration of Parpurovets Governmental Property. In: *The State Archives of Vinnytsia Region*. [in Ukr.]

8. Metric Book of Vinnytsia Region Churches for 1797. In: *The State Archives of Vinnytsia Region*. [in Ukr.]

9. Podil Governmental Drawing Office. Cameral Topographic Description of Vinnytsia Povit (Region) for 1799. In: *The State Archives of Khmelnytskyi Region*. [in Ukr.]

10. Podil Orthodox Ecclesiastical Consistory. In: *The State Archives of Khmelnytskyi Region*. [in Ukr.]

11. *The State Archives of Khmelnytskyi Region*. [in Ukr.]

12. "General Inspection of Vinnytsia and Voronovytzia Deaneries". In: *Kamianets-Podilskyi State Historical Open-Air Museum*. [in Ukr.]

A. Zinchenko, O. Petrenko

Disputes over the Church-Related Property in Parpurivtsi Village of Vinnytsia Povit (Region) in the Context of Social and Legislative Relations in Right-Bank Ukraine at the End of the 18th – First Quarter of the 19th Century

Abstract

On January 2, 1824, an urgent record by the Uniate priest Theodore Yanovytskyi from Parpurivtsi village was made to the terrestrial record book. The record was regarding the illicit attempt to take over the priest's house, as well as his household buildings, garden, kitchen garden and field, which was made by the Orthodox priest Ivan Herasevych. Prior to Russian occupation of Bratslavshchyna region, Theodore Yanovytskyi was a Uniate parish priest in the Church of the Intercession located in Parpurivtsi village. However, as the parish became Orthodox (1794), he lost his parish and remained in the Uniate church. Nevertheless, he managed to withhold his parsonage – a house and church land plots. Fund records for the church land plots (*fundusz*, or funds granted to support the church) were provided

the year of the church foundation (1751), and thus, as the parish became Orthodox, they should have been transferred to the Orthodox clergy. Nevertheless, priest Theodore Yanovytskyi claimed that they had been acquired using the funds of his father – elder priest Stephen Yanovytskyi, who had ploughed the plot and built the house and household buildings using his own money. Moreover, priest Theodore referred to the noble status of his father, which implied the inviolability of his property rights. This court dispute, as well as its origins, course and outcome, though being of a private nature, reflects not only the positions and mentality of the participants but indicative peculiarities of social, legal, and interconfessional relations as well. It also shows the administrative mechanisms in the region under the rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth and after occupation of Right-bank Ukraine by the Russian Empire. Revealing the peculiarities of this complicated mix of macro- and microhistoric processes is the core purpose of the proposed material.

Конфлікт у с. Парпурівці мав властиво локальний характер і стосувався житлових та господарських будівель і земельної власності причету парафіяльної церкви. Російське законодавство й практика державного та церковного адміністрування парафіяльним духовенством чітко орієнтувалися на обов'язкове забезпечення православного причету (священники, диякон, дяк) орною землею та сіножатями, вказуючи як мінімальну площу в 33 десятини на три зміни. Однак при цьому ці угіддя визначалися як належні не окремому причетові, якому вперше була виділена земля, а причетові, що обслуговував певну церкву, вони передавалися в спадок дітям причетників лише в тому разі, коли вони служили при тій же церкві.